

ДОСЯГНЕННЯ СВЯТОСТИ В УЧЕННІ МАКСИМА ІСПОВІДНИКА

Стаття є спробою систематизувати й узагальнити вчення Максима Ісповідника про святість і її досягнення. Представлено Максимову ідею про те, що людина за природою прагне святости, яка полягає в єдності з Богом і обоженні, а також описано його вчення про перешкоди і середники на шляху до святости й обоження.

Ключові слова: Бог, Максим Ісповідник, людина, святість, обоження, пристрасть, чеснота.

Максим Ісповідник (580-662) – великий мислитель і вчитель духовности VII ст.¹ З-поміж багатьох тем, яких він торкався, важливим питанням була сутність людини та людське прагнення Бога. Згідно з Максимом, людина за природою стремить до Бога.² З цим стремлінням Ісповідник пов'язує природне прагнення людини до святости.³

Про антропологічно-духовні питання у творах Максима Ісповідника писали багато дослідників. Зосереджувалися вони переважно або на загальному представленні антропологічних поглядів св. Максима (Брок

---

¹ J. Meyendorff. *Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes*. New York 1974, с. 37.

² Maximus Confessor. *Epistula ad Thalassium* // PG 90, кол. 253В. Максим Ісповідник міг запозичити ідею стремління людини до Бога від Діонісія Ареопагіта, з певними її модифікаціями. Ареопагіт навчав про виходження всього від Бога і повернення до Нього. Пор.: A. Louth. *Maximus the Confessor*. London – New York 1996, с. 31-32; B. Tatakis. *Filozofia bizantyńska* / перекл. S. Tokariew. Kraków 2012, с. 79-81; S. K.Wear, J. Dillon. *Dionysius the Areopagite and the Neoplatonist Tradition: Despoiling the Hellenes*. Aldershot 2007, с. 51-72 і 117-129.

³ B. Bingaman. *Becoming a Spiritual World of God: The Theological Anthropology of Maximus the Confessor* // *The «Philokalia»: A Classic Text of Orthodox Spirituality* / ред. B. Bingaman, B. Nassif. Oxford 2012, с. 146.

Бінгаман, Ларс Тунберг, Бернардо де Ангеліс і Катажина Коханьчик-Бонінська)⁴; або виокремлювали певні аспекти його антропології (Ларс Тунберг, Жан-Клод Ларше, Адам Г. Купер, Драгос Багрім, Кирило і Методій Зінковські)⁵. Ця стаття є спробою систематизувати й узагальнити вчення Максима про святість і її досягнення. У першому пункті обговорено тему покликання людини до святости, а в другому й третьому представлено перешкоди та середники на шляху до святости.

1. Покликання людини до святости

У вченні Максима Ісповідника людина має серед усього сотвореного буття особливе покликання, закладене Богом у її природу. Бог дав людині чотири божественні властивості: буття, вічне буття, добро та мудрість (τὸ ὄν, τὸ αἰὲ ὄν, τὴν ἀγαθότητα καὶ σοφίαν)⁶. Із цих дарів перші два належать до сутности, а два інші, залежні від свобідного вибору людини, забезпечують їй можливість стати тим, чим Бог є у своїй сутності. Перші два пов'язані з образом Божим, а два інші здобуваються через вольову здатність, спрямовану на уподібнення до Бога. Всяке розумне творіння є образом Божим, але Його подобою є лише ті, які є добрі та мудрі (οἱ ἀγαθοὶ καὶ σοφοί)⁷. Образ Божий закладений в умній і розумній душі⁸, а подоба – це мета

⁴ Bingaman. *Becoming a Spiritual World of God*, с. 137-162; L. Thunberg. *Microcosm and Mediator: The Theological Anthropology of Maximus the Confessor*. Lund 1965; B. de Angelis. *Natura, persona, libertà: L'antropologia di Massimo il Confessore*. Roma 2002; K. Kochańczyk-Bonińska. *Człowiek jako istota złożona: Antropologia Maksyma Wyznawcy*. Rozprawa doktorska z filozofii. Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Warszawa 2008.

⁵ L. Thunberg. *Man and the Cosmos: The Vision of St Maximus the Confessor*. New York 1985; J.-C. Larchet. *La divinisation de l'homme selon Saint Maxime le Confesseur*. Paris 1996; A.G. Cooper. *The Body in St Maximus the Confessor*. Oxford 2005; D. Bahrim. *The Anthropic Cosmology of St. Maximus the Confessor* // *Journal for Interdisciplinary Research on Religion and Science* 3 (2008) 11-37; K. i M. Zinkovskiy. *Hierarchic Anthropology of Saint Maximus the Confessor* // *International Journal of Orthodox Theology* 2 / зом. 4 (2011) 43-61.

⁶ Maximus Confessor. *Capita de caritate* (далі – CC) III, 25 // PG 90, кол. 1024В. Пор.: Dionysius Areopagita. *De divinis nominibus* IV, 1 // PG 3, кол. 696А: «τὸ εἶναι καὶ τὸ εἶναι». Див.: N. Russell. *The Doctrine of Deification in the Greek Patristic Tradition*. New York 2004, с. 274.

⁷ CC III, 25, 1024В-С. Пор.: Thunberg. *Man and the Cosmos*, с. 46; Bingaman. *Becoming a Spiritual World of God*, с. 143-145; Meyendorff. *Byzantine Theology*, с. 92. Основним біблійним текстом, на який покликалися Отці, висловлюючись на тему образу і подоби Божої, є фрагмент Книги Буття (1:26-27). Див.: M. Szram. *Od obrazu do podobieństwa Bożego – dynamiczna koncepcja antropologii teologicznej w II-III w. (stanowisko Ireneusza i Orygenesusa)* // *Vox Patrum* 22(42-43) (2002) 357, 359.

⁸ Maximus Confessor. *Ambiguum liber* (далі – *Ambigua*) // PG 91, кол. 1092А-В: «λογικὴν τε καὶ νοεράν ψυχὴν, ἅτε δι᾽ κατ' εἰκόνα τοῦ ποιῆσαντος αὐτῆν».

людини, якою є бути в Бозі⁹. Христос є в абсолютному значенні премудрість, праведність і святість (ἀγιότης)¹⁰. Оскільки Він є святість, то досягнути її означає стати причасником Христа. Таким чином, уподібнюючись до Бога, людина стає святою і обожується.¹¹ Бог дав людині силу стремління ума до Нього.¹² Отже, у людську природу від самого початку закладено покликання до обоження.¹³

З покликанням до обоження пов'язане поняття способу (τρόπος) існування людини,¹⁴ яке наш автор зіставляє з поняттям логосу (λόγος)¹⁵. Максим стверджує, що спосіб (τρόπος) – це навик (ἔξις) душі, набутий внаслідок призвичаєння¹⁶, зумовлений використанням природних сил.¹⁷ Отже, спосіб існування конкретної людської особи пов'язаний з її здатністю до реалізації закладеної в неї сили стремління до Бога. Таким чином, розрізнення між λόγος і τρόπος є модифікацією розрізнення між образом і подобою.¹⁸ Бог кличе людину до такого способу життя, який відповідав би логосові людської природи, тобто її покликанню.¹⁹

⁹ *Ambigua*, 1097C. Пор.: Meyendorff. *Byzantine Theology*, с. 138-139; Bingaman. *Becoming a Spiritual World of God*, с. 160-161.

¹⁰ *Ambigua*, 1081 D: «ὡς αὐτοσοφία καὶ δικαιοσύνη καὶ ἀγιότης ὧν».

¹¹ *Ambigua*, 1092B.

¹² Maximus Confessor. *Quaestiones ad Thalassium* (далі – *QTh*) 61 // PG 90, кол. 628A. Пор.: Meyendorff. *Byzantine Theology*, с. 163-164.

¹³ Russell. *The Doctrine of Deification*, с. 267.

¹⁴ *Ambigua*, 1321C і 1097D. Пор.: K. Kochańczyk-Bonińska. *Ontyczne podstawy przeobstwienia człowieka w nauczaniu św. Maksyma Wyznawcy // Seminare* 34 (2013) 292-293.

¹⁵ Maximus Confessor. *Epistula* (далі – *Ep*) 2 // PG 91, кол. 400A; *Ambigua*, 1321C.

¹⁶ Maximus Confessor. *Opusculum de anima* // PG 91, кол. 361B.

¹⁷ *Ambigua*, 1097C-D.

¹⁸ M. E. Butler. *Hypostatic Union and Monotheletism: The Dyothelite Christology of St. Maximus the Confessor*. New York 1993, с. 117-120. Пор.: Larchet. *La divinisation de l'homme*, с. 605-608; Cooper. *The Body in St Maximus the Confessor*, с. 113.

¹⁹ *Ep* 2, 400A. За св. Максимом, усе, що існує, існує вічно в Бозі, у Його особовому Логосі, як логоси (λόγοι). Логоси не мають сутнісного існування, вони існують лише потенційно як ідеї, суть буття, принципи, як ще не проявлена можливість. Світ сотворений дією божественної волі, яка приводить ці логоси до реального буття. У творінні присутній Логос, який немовби розпливається на багато логосів. Людська природа також має свій логос. Логос у створінні – не тільки постійність, а й динамізм. Логос закладає стремління до вічної мети, якою є єдність із Богом (див.: *QTh* 32, 372B; 35, 377C; 13, 296A; 2, 272A; 51, 476C-477A; 64, 709A-B; Maximus Confessor. *Capita theologica et oecumenica* II, 10 // PG 90, кол. 1129A; *Ambigua*, 1321C-D). Ширше на тему логосів див.: Thunberg. *Microcosm and Mediator*, с. 76-84; Louth. *Maximus the Confessor*, с. 65-68; Bingaman. *Becoming a Spiritual World of God*, с. 138-139; H. U. von Balthasar. *Cosmic Liturgy: The Universe According to Maximus the Confessor* / перекл. B. E. Daley. San Francisco 1988, с. 115-122; Kochańczyk-Bonińska. *Ontyczne podstawy*

Людина покликана об'єднати в Бозі все створіння.²⁰ Максим представляє людину як маленький світ, у якому в мініятурі відображені всі сфери великого світу. Людина своїм єством пов'язана: із землею – тілом, з чуттєвим буттям – чуттями, з мисленним буттям – душею, а з несотвореним Буттям – умом. Через досягнення гармонії вона має об'єднати всі ці елементи й поєднати їх у єдиному стремлінні до Бога.²¹ Людина покликана бути посередником не лише в лоні сотвореного світу, але й між сотвореною і несотвореною дійсністю, згладжуючи п'ять основних розрізень у природі.²² Адже вся природа, за Максимом, поділяється на несотворене і сотворене; сотворене – на мисленне і чуттєве; чуттєве – на небо і землю; земля – на рай і заселений світ; останній же поділ – на чоловіче і жіноче – є в самій людині. Людина перш за все мала подолати поділ на статі через безпристрасність; відтак святим життям поєднати світ і рай, оскільки рай є алегорією чеснотливого життя; потім рівноангельською чеснотою духовно витончити тіло та почуття настільки, щоб відкрити собі мисленний доступ до неба через споглядання; потім через глибше споглядання досягнути рівноангельське пізнання і таким чином глибше поєднатися з мисленним світом, тобто духовним Божим творінням; і, врешті, у любові поєднатися із самим Богом.²³ Тому Максим називає первозданного Адама зв'язком (σύνδεσμος), що поєднує всі протилежності.²⁴ Таким чином духовно-тілесна структура людини та створення її на образ і подобу Божу отримують космічний вимір. Те, що

---

przebóstwienia człowieka, с. 285-294; Meyendorff. *Byzantine Theology*, с. 37 і 132-133; Zinkovskiy. *Hierarchic Anthropology of Saint Maximus the Confessor*, с. 50.

²⁰ Meyendorff. *Byzantine Theology*, с. 38, 140-143 і 163-164; Bahrim. *The Anthropic Cosmology of St. Maximus the Confessor*, с. 26.

²¹ *Ambigua*, 1305A-1308C; Maximus Confessor. *Mystagogia* (далі – *Myst*) VII // PG 91, кол. 684D-685A. Див.: Thunberg. *Microcosm and Mediator*, с. 140-150; його ж. *Man and the Cosmos*, с. 73-74; Bahrim. *The Anthropic Cosmology of St Maximus the Confessor*, с. 26-28; Louth. *Maximus the Confessor*, с. 63-64 і 72-74; von Balthasar. *Cosmic Liturgy*, с. 173-177. Малим світом людину називав Григорій Богослов, а на її зв'язок з уесвітом особливо вказував Немезій Емеський. Див.: Gregorius Nazianzenus. *Oratio 28* // PG 36, кол. 57A: «ὁ μικρὸς οὐτὸς κόσμος»; Nemesius Emesenus. *De natura hominis 1* // PG 40, кол. 505D-508A і 512B.

²² *Ambigua*, 1304D і 1308C-1309D. Див.: Thunberg. *Microcosm and Mediator*, с. 396-454; його ж. *Man and the Cosmos*, с. 81-91; Bahrim. *The Anthropic Cosmology of St Maximus the Confessor*, с. 27-28.

²³ *Ambigua*, 1305A-1309D. Див.: Thunberg. *Microcosm and Mediator*, с. 396-454; його ж. *Man and the Cosmos*, с. 74 і 80-91; Bahrim. *The Anthropic Cosmology of St Maximus the Confessor*, с. 27-28.

²⁴ *Ambigua* 1305B. Про первісний стан людини в ученні св. Максима див.: Thunberg. *Microcosm and Mediator*, с. 152-164.

у великому світі несотворенне, духовне і мисленне, відповідає людській душі, а те, що чуттєве, – тілові.²⁵

Однак після гріхопадіння гармонійна цілісність людської природи була порушена²⁶, що унеможливило людині звершити своє призначення посередництва.²⁷ Якби людина від початку слухалася Бога, то чеснота природно проквітала б у неї, а її єдність із Богом звершувалася б через любов. Натомість непослух приніс космічний розрив, серію поділів між самим творінням та між творінням і Творцем. Падіння людини торкнулося також усього сотвореного буття. Людські сили отримали хибне спрямування, і людина зловживала свобідною волею. Фізичне існування людини після гріхопадіння, опанованої самолюбством, було позначене прагненням приємности і болем. Кульмінацією фізичного існування є смерть.²⁸ Людина стала духовно обтяженою.²⁹ Її тіло стало тлінним і смертним.³⁰ З пошкодженою людською тілесністю Максим часто пов'язує негативну дію сил пристрасної сфери душі – гнівливої (θυμικόν) і пожадливої (ἐπιθυμητικόν).³¹ Вони мають вплив на мисленну сферу, а вона – на них.³² Пристрасні сили душі часто можуть бунтуватися проти ума й нівечити його дію.³³ Від часу гріхопадіння сили всіх сфер людини протистоять одна одній.

²⁵ *Myst VII*, 684D-685A.

²⁶ *QTh* 54, 513B-C. Про гріхопадіння та його наслідки див.: Thunberg, *Microcosm and Mediator*, с. 169-172; Bingaman, *Becoming a Spiritual World of God*, с. 146-148.

²⁷ Bahrim, *The Anthropic Cosmology of St Maximus the Confessor*, с. 31.

²⁸ Bingaman, *Becoming a Spiritual World of God*, с. 148-149.

²⁹ *QTh* 21, 312B-313B; 42, 405C-408B; 61, 628C-629B; *Ambigua*, 1348B-C.

³⁰ *Ambigua*, 1101D-1104B.

³¹ *Ambigua*, 1196C; *QTh* 49, 449A-B. Див.: Thunberg, *Microcosm and Mediator*, с. 184-187 і 210-217. Ті сили у впалій людині можна використовувати негативно або позитивно. Через духовну практику їх можна оздоровити та відновити для досягнення мети (Bingaman, *Becoming a Spiritual World of God*, с. 142-143).

Переконання про потрібну структуру душі існувало вже у Платона, його розвивали Отці Церкви (Plato, *Timaeus* 69a-71a; *Respublica* IX 580d-582; Clemens Alexandrinus, *Stromata* III 5 // *PG* 8, кол. 1148D-C, 1149C; III 10 // *PG* 8, кол. 1169C; Origenes, *In Ezechielem hom.* 1, 16 // *PG* 13, кол. 681B; Gregorius Nyssenus, *De opificio hominis* 29 // *PG* 44, кол. 237B; idem, *De anima et resurrectione* // *PG* 46, кол. 53A; Nemesius Emesenus, *De natura hominis* 20-22 // *PG* 40, кол. 692A-693A). Див.: L. Misiarczyk, *Osiem «logismoi» w pismach Ewagryusza z Pontu*. Kraków 2007, с. 70, 95, 97-102 і 113-114.

³² *QTh* 49, 449C і 452B-C.

³³ *Ambigua*, 1196A. Про взаємозалежність між дією ума і пристрасної сфери душі див.: Thunberg, *Microcosm and Mediator*, с. 244-300.

2. Пристрасть як перешкода для святости

З протистоянням сил у людській природі пов'язана дія пристрастей, а з ними – гріх.³⁴ Пристрасть походить із пристрасної сфери від зловживання силами душі.³⁵ Пристрасть (πάθος) – це поєднання простої думки, дотичної до зовнішнього предмета, з почуттям нерозумної прив'язаності або невпорядкованої ненависти. Отже, пристрасть – це уявлення про зовнішній предмет з інтенсивним почуттям до нього.³⁶ Зовнішнім предметом можуть бути жінки, гроші, слава, їжа та будь-які інші блага, що підлягають чуттєвому сприйняттю.³⁷ Таке визначення пристраси Максим доповнює іншим визначенням, стверджуючи, що пристрасть – це проти-природний рух душі (тобто рух у напрямку від Бога), викликаний нерозумною любовною прив'язаністю або ненависною відразу до зовнішнього предмета, який підлягає чуттєвому сприйняттю.³⁸ Однак цей проти-природний рух увійшов у природу впалої людини.³⁹ І пристрасі, хоча й не були сотворені разом із людиною, а ввійшли в нерозумну частину душі після гріхопадіння⁴⁰, приросли до впалої людської природи⁴¹. Тому гріх від пристраси походить якби за законом впалої природи. Дії пристрастей не є статичними, а динамічно поглиблюються⁴².

Пристрасть є перешкодою до досягнення невимовного Блага⁴³, тобто причасности Христові. Пристрасті затемнюють ум⁴⁴, зв'язують його матеріальними предметами⁴⁵, в них ум віддаляється від свого руху за природою, тобто від руху до Бога⁴⁶ та стає занечищеним⁴⁷, як і вся душа⁴⁸. Таким чином, людина у своїй пристрасності не може сповнити власного

³⁴ QTh 21, 312B-313A. Про розтлівальну дію пристрастей див.: Thunberg. *Microcosm and Mediator*, с. 244-301.

³⁵ СС III 3, 1017C; QTh 16, 300D-301A.

³⁶ СС III 42, 1029A; III 43, 1029B; II 84, 1009D.

³⁷ СС II 16, 989A; II 33, 996B; II 68, 1005C.

³⁸ СС II 16, 988D-989A.

³⁹ *Ambigua*, 1112A-B.

⁴⁰ Thunberg. *Microcosm and Mediator*, с. 161; Bingaman. *Becoming a Spiritual World of God*, с. 145-146.

⁴¹ QTh 1, 269A-B.

⁴² QTh 21, 312B-313A; Maximus Confessor. *Liber asceticus* // PG 90, 912A.

⁴³ QTh 55, 540B.

⁴⁴ *Ambigua*, 1112B і 1124A-B.

⁴⁵ СС III 56, 1033C.

⁴⁶ СС I 35, 968A; II 16, 988D; III 35, 1028C; IV 45, 1057C.

⁴⁷ СС III 34, 1028B; IV 77, 1068A-B.

⁴⁸ СС III 35, 1028C; I 14, 964C.

призначення – обоження і поєднання цілого всесвіту. Її сили потребують відновлення. Тому Ісповідник звертає увагу на необхідність очиститися від пристрасти на шляху до обоження. Ближчою метою очищення є викоринити обман, який запечатала в душі пристрасна прив'язаність до чуттєвого⁴⁹, а остаточною метою – єдність із Богом.

Незважаючи на добровільне гріхопадіння людини, Бог залишився вірним своєму замислові щодо людського призначення. Без Божої дії людина не змогла б відновити своє призначення. Тому найперше і повністю це завдання мав звершити Христос.⁵⁰ Його вочленення було частиною Божого плану щодо відновлення людини і всього створіння.⁵¹ Таїнство вочленення у Христі безсумнівно є звершенням і сповненням того, що було незвершене в праотці.⁵² У вочлененні Христос рухається в напрямку до людини⁵³ і показує спосіб правильного вживання природних сил⁵⁴. Самоприниження Христа у вочлененні показало, як глибоко людина перебувала у гріху.⁵⁵

Людина народжується через дароване Христом нове народження від Святого Духа.⁵⁶ З огляду на слабкість своєї природи людина потребує благодати Святого Духа, завдяки якій вона обожується.⁵⁷ Святий Дух преображує волю, щоб вона прагнула обоження, формує ум для обоження та оберігає і збуджує природний розум, через який приводить людину до усвідомлення своєї гріховності та врешті дарує усиновлення.⁵⁸

Особливим місцем, де серед людей діє обожествлююча благодать, є Церква. Їй доручено таємницю обоження людини.⁵⁹ Максим далекий від індивідуалізації прагнення до святости. У «Містагогії», розважаючи над містичним значенням літургійного життя Церкви, він переносить отцівську духовність в еклезіяльний контекст.⁶⁰ Христова людськість була

⁴⁹ Maximus Confessor. *Disputatio cum Pyrrho* // PG 91, кол. 309C.

⁵⁰ *Ambigua*, 1308D і 1084C-D; *QTh* 48, 436A-B. Див.: Thunberg. *Man and the Cosmos*, с. 74 і 80; Bahrim. *The Anthropoc Cosmology of St Maximus the Confessor*, с. 31-32.

⁵¹ Bingaman. *Becoming a Spiritual World of God*, с. 151.

⁵² *Ambigua*, 1097D. Див.: Bingaman. *Becoming a Spiritual World of God*, с. 149-151.

⁵³ Thunberg. *Man and the Cosmos*, с. 62 і 64.

⁵⁴ *Ambigua*, 1097D.

⁵⁵ Bingaman. *Becoming a Spiritual World of God*, с. 152.

⁵⁶ *QTh* 61, 632A-B і 636C.

⁵⁷ *QTh* 15, 297B-300A, див.: Larchet. *La divinisation de l'homme*, с. 383-397; Bingaman. *Becoming a Spiritual World of God*, с. 159; *Ambigua*, 1088C.

⁵⁸ *QTh* 6, 280D; *QTh* 15, 297B-D.

⁵⁹ Larchet. *La divinisation de l'homme*, с. 399-435; Cooper. *The Body in St Maximus the Confessor*, с. 348-349. Про еклезіяльний аспект обоження пор.: Russell. *The Doctrine*, с. 271-272.

⁶⁰ Bingaman. *Becoming a Spiritual World of God*, с. 161.

обожена, тому кожен член Христового Тіла має доступ до обоження через діяння Духа у Христовій Церкві.⁶¹ Таким чином, мудрість і благість, до сповнення яких покликана людина, зверхує у ній Бог. Людина лише бере в цьому участь своїм добровільним співдіянням, бажаючи морально прекрасного.⁶²

Співдіючи з Божою благодаттю в добровільному прагненні морального блага, людина повинна докласти багато зусиль. Від неї залежить, чи в душі переважить духовне право, чи право тілесне, пов'язане з пристрастями.⁶³ Очищаючи душу і тіло подвижницьким способом життя, людина прикликає Святого Духа. Він діє в тих, хто чистий душею і тілом завдяки строго подвижницькому сповненню заповідей. Святий Дух присутній у всіх, що живуть за природним законом, як його Законодавець.⁶⁴

Процес очищення від пристрастей Максим називає святою боротьбою.⁶⁵ Вона включає боротьбу з почуттями, переплетеними з уявою, і боротьбу з вчинками. Перша з них є набагато складніша, бо згрішити думкою простіше, ніж учинком.⁶⁶ Однак Ісповідник підкреслює, що християнин бореться не проти чуттєвих предметів, а проти посиленних почуттів, що пов'язані з їхніми образами⁶⁷, тобто проти нерозумної любовної прив'язаності або ненависної відрази. Тому вся боротьба полягає в тому, щоб позбутися спричиненого уявою почуття⁶⁸. Через це слід зректися прив'язаності до земного, щоб звільнити ум та досягнути безпристрасності.⁶⁹ З цією метою людина повинна опанувати свої органи чуття й огородити від них ум, щоби знищити зброю диявола.⁷⁰ Максим пропонує різні засоби боротьби з пристрастями, які не тільки не дозволяють пристрастям розвиватись і зростати, але й очищають ум від уявлення та оздоровлюють від пристрастей.⁷¹

⁶¹ Thunberg. *Man and the Cosmos*, с. 126-128.

⁶² *QTh* 54 // *PG* 90, 512B.

⁶³ *Ambigua*, 1112A-B.

⁶⁴ *QTh* 15, 297B-D.

⁶⁵ *CC* III 42, 1029A-B; II 21, 989D-992A.

⁶⁶ *CC* I 63, 973B.

⁶⁷ *CC* III 40, 1028D-1029A.

⁶⁸ *CC* III 41, 1029A; III 42, 1029A-B; II 21, 989D-992A.

⁶⁹ *CC* I 86, 980C; I 36, 968A-B.

⁷⁰ *QTh* 49, 453C-D. Слід зазначити, що св. Максим не закликає до надмірного умертвлення тіла, а стверджує, що треба віддати належне як тілові, так і душі. Див.: *CC* IV 44, 1057D; *Bingaman*. *Becoming a Spiritual World of God*, с. 143.

⁷¹ *CC* II 4, 984C-985A; II 47, 1000C; II 70, 1005D-1008A; I 27, 965C; I 77, 977B; I 79, 977C; I 80, 977C; IV 47, 1080D.

3. Чесноти як шлях до святости

Зусилля, спрямовані на очищення від пристрастей, Максим називає трудами чесноти.⁷² Чесноти є свободою душі.⁷³ Вони запевняють людині Царство Небесне, на відміну від пристрастей, що ведуть до вічного засуду.⁷⁴ Практикуючи любовмудрість⁷⁵, тобто чеснотливість, людина гасить пристрасті⁷⁶. Душа стає чистою, коли звільнюється від пристрастей.⁷⁷ Найвищий етап поступу в чесноті – це найвищий стан безпристрасности.⁷⁸

Максим Ісповідник підкреслює, що за посередництвом чеснот людина свідчить Христа. Кожен, хто причасний чесноті, є причасний Христові, бо Христос присутній у чесноті.⁷⁹ Через практикування чеснот Логос воплочується в людину⁸⁰ і об'являє себе⁸¹. Ісус Христос є в абсолютному значенні премудрістю, праведністю і святістю, тому причасність Христові через чесноти є набуттям і премудрости, і праведности, і святости.⁸² Таким чином, набуття чеснот – це єдиний спосіб служіння Богові і турботи людини про свою душу.⁸³

Людині, що стала на дорогу чесноти, притаманна гармонія всіх сфер її складеної особи. Через воплочення Христа у чеснотах людина відновлюється і нібито відтворюється.⁸⁴ Відновлюється єдність і порядок природних сил людини, ці сили знаходять нове устремління.⁸⁵ Вони

⁷² СС II 34, 996В-С: «τῶν πόνων τῆς ἀρετῆς». Про зцілення людської природи чеснотою див.: Thunberg. *Microcosm and Mediator*, с. 301-350.

⁷³ *Ambigua*, 1068С.

⁷⁴ СС II 34, 996В-С.

⁷⁵ Любовмудрість – це зв'язок моралі і волі, діяння і споглядання, чесноти і знання. Див.: *Ambigua*, 1136С-D.

⁷⁶ *QTh* 3, 273А.

⁷⁷ СС I 34, 968А.

⁷⁸ СС I 93, 981В; *QTh* 55, 540В-С.

⁷⁹ *Ambigua*, 1081D.

⁸⁰ *QTh* 40, 400С. Див.: Thunberg. *Microcosm and Mediator*, с. 345-350; Bingaman. *Becoming a Spiritual World of God*, с. 152. Ідею, згідно з якою Христос присутній у чесноті, розвивав Ориген. Див.: М. Szram. *Chrystus jako uosobienie cnót według Orygenesa // Droga doskonalenia chrześcijańskiego w epoce patrystycznej* / ред. F. Drączkowski, J. Pałucki, M. Szram. Lublin 1997, с. 61-63; М. Szram. *Chrystus – Madrość Boża według Orygenesa*. Lublin 1997, с. 103; Thunberg. *Microcosm and Mediator*, с. 343-345.

⁸¹ *Ambigua*, 1113С: «ὁ ἄνθρωπος τὸν ἀόρατον φύσει Θεὸν διὰ τῶν ἀρετῶν ἐφάνερωσεν».

⁸² *Ambigua*, 1081D.

⁸³ Maximus Confessor. *Epistula ad Thalassium* // PG 90, 257В і 260D.

⁸⁴ Bingaman. *Becoming a Spiritual World of God*, с. 152.

⁸⁵ Thunberg. *Microcosm and Mediator*, с. 179.

співдіють з умом у знищенні вади та формуванні чесноти. Ці сили зміцнюють (*συνεπισχύουσιν*) ум. Якщо гнівлива і пожадлива сили не уражені й не введені в оману (*ὕγιεις καὶ ἀνεξαπατήτους*), то ум дає плоди у вигляді побожних і згідних з природою порухів. Якщо ум опановує пожадливу силу (*τὴν ἐπιθυμητικὴν δύναμιν*), то постає Божественна любов (*ἡ θεία [...] ἀγάπη*), через яку ум стремить до Бажаного. Коли ж він умиротворює гнівливу силу (*τὴν θυμικὴν δύναμιν*), то завдяки ній міцно тримається Божественного миру та Божественної любови.⁸⁶ Таким чином, у разі гармонії всі сили людини працюють для любови, яка є найбільшою чеснотою⁸⁷ і проявляє інші чесноти, адже є звершенням усього (*τούτων ἐστὶ συμπλήρωσις*)⁸⁸.

Коли любов охоплює всі сфери людини⁸⁹, людина здобуває блаженну пристрасть святої любови (*τοῦ μακαρίου λάθους τῆς ἀγίας ἀγάπης*)⁹⁰. Тому у святих людей навіть пристрастність стає гарною, коли вони, мудро віддаливши пристрасті від тілесного, спрямовують їх на здобуття небесного.⁹¹ Таким чином, Максим відмежовується від стоїчної ідеї цілковитої безпристрастності, а вчить про спрямування всіх сил людини, в тому числі й пристрастних, до прагнення любови.⁹² Адже стремління до святости означає не притуплення пристрасної сфери людини, а підпорядкування її уму⁹³.

Оскільки любов – вінець усіх благ (вершина і причина всіх благ – Бог)⁹⁴, то людина, яка має любов, має повноту благ, тобто набуває третю з чотирьох божественних властивостей – благість. Стати благим через любов означає також стати мудрим, бо мудрість спочатку творить боязнь, а потім – любов.⁹⁵ Отже, любов робить людину подібною до

⁸⁶ *QTh* 49, 449A-452A.

⁸⁷ *QTh* 40, 397B: «Γενικωτάτην οὖν τῶν ἀρετῶν φασιν εἶναι τὴν ἀγάπην».

⁸⁸ *Ep* 2, 393C-396C. Див.: Thunberg. *Microcosm and Mediator*, с. 327-342.

⁸⁹ *QTh* 49, 449A.

⁹⁰ *CC* III 67, 1037A-B. Див.: Louth. *Maximus the Confessor*, с. 40-41.

⁹¹ *QTh* 1, 269B: «Πλὴν καλὰ γίνεται καὶ τὰ πάθη ἐν τοῖς σπουδαίοις, ὁπνῆκα σοφῶς αὐτὰ τῶν σωματικῶν ἀποστήσαντες, πρὸς τὴν τῶν οὐρανίων μεταχειρίζονται κτήσιν».

⁹² *CC* II 48, 1000C-D: «Ὅστινος ὁ νοῦς διαπαντός ἐστι πρὸς τὸν Θεόν, τούτου καὶ ἡ ἐπιθυμία εἰς τὸν θεῖον ὑπερῆξησεν ἔρωτα καὶ ὁ θυμὸς ὀλοστός εἰς τὴν θεῖαν μετετρέπη ἀγάπην. Τῇ γὰρ χρονία τῆς θείας ἐλλάμψεως μετουσίᾳ ὅλος φωτοειδῆς γεγινώς καὶ τὸ παθητικὸν αὐτοῦ μέρος πρὸς ἑαυτὸν συσφίγξας, εἰς ἔρωτα θεῖον, ὡς εἴρηται, ἀκατάλεκτον καὶ ἀγάπην ἀκατάπαυστον ἔστρεψεν, ὅλως ἐκ τῶν ἐπιγείων ἐπὶ τὸ θεῖον μεταγαγών». Див.: Louth. *Maximus the Confessor*, с. 40-42.

⁹³ *CC* I 34, 968A.

⁹⁴ *Ep* 2, 396B: «πάντων ἐστὶ τῶν ἀγαθῶν ἡ ἀγάπη τέλος, ὡς πρὸς Θεὸν τὸ τῶν ἀγαθῶν ἀκρότατον, καὶ παντός αἴτιον ἀγαθοῦ».

⁹⁵ *QTh* 55, 557C.

Бога, і в любові людина обожнюється.⁹⁶ Адже душа через набуті чесноти, виражені в любові, стає прегарною й подібною до Бога і врешті досягає обоження (θέωσιν)⁹⁷. Стаючи однорідною, вона еднається сама зі собою і з Богом.⁹⁸ Коли пристрасні сили душі спрямовуються до Бога, душа стає досконалою.⁹⁹ Також і тіло стає одуховлене чеснотами.¹⁰⁰ Оскільки людина створена Богом як єдність мисленної душі й тіла¹⁰¹, так само не частина людини, а вся людина – і душею, і тілом – буде обоженою¹⁰². Через обоження людина здійснює своє призначення посередника для здолання вказаних вище поділів.¹⁰³ Обожуючись, людина перемінює всесвіт.¹⁰⁴

Таким чином, лише в любові сповнюється покликання, яке Бог заклав у людину, створивши її на образ Божий. Любов переконує волю діяти за природою, підкорюючи волю розумові, і не бунтуватися проти логосу природи.¹⁰⁵ Обоження через любов не віднімає нічого від

⁹⁶ *Ambigua*, 1113B: «καὶ τοσοῦτον ὑπὸ Θεοῦ τῷ ἀνθρώπῳ τὸν Θεὸν διὰ φιλανθρωπίαν ἀνθρωπίζεσθαι, ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἑαυτὸν τῷ Θεῷ δι' ἀγάπης δυνηθεὶς ἀπεθέωσε». Див.: Thunberg. *Man and the Cosmos*, с. 110; N. Russell. *The Doctrine*, с. 280-281; Thunberg. *Microcosm and Mediator*, с. 339.

⁹⁷ *Myst V*, 680A-B. Чесноти роблять душу божественною. *Myst VII*, 685D: «Ψυχῆς [...] θεοποιησομένης ἐξ ἀρετῶν». Н. Рассел виокремлює декілька етапів обоження, див.: N. Russell. *The Doctrine*, с. 267-269.

⁹⁸ *Myst V*, 681B.

⁹⁹ СС III 98, 1048A: «Ψυχὴ ἐστὶ τελεία, ἥς ἡ παθητικὴ δύναμις νένευκεν ὀλοτελῶς πρὸς Θεόν».

¹⁰⁰ Maximus Confessor. *Orationis dominicae expositio* // PG 90, 900C: «ψυχῆς ἄγγελον τὸ σῶμα καθιστῶντες λελογισμένον ταῖς ἀρεταῖς».

¹⁰¹ *QTh 43*, 412C: «ἐκ ψυχῆς νοεράς καὶ σώματος αἰσθητικοῦ συνεστῶς πρὸς γένεσιν ἦλθεν ὁ ἄνθρωπος».

¹⁰² *Ambigua*, 1088C: «ὁλος ἄνθρωπος θεωθῆ τῇ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ χάριτι θεωρούμενος, ὅλος μὲν ἄνθρωπος μένων κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα διὰ τὴν φύσιν, καὶ ὅλος γινόμενος Θεὸς κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα διὰ τὴν χάριν». Див.: Larchet. *La divinisation de l'homme*, с. 638-640. Ларс Тунберг (Thunberg. *Microcosm and Mediator*, с. 456-459) стверджує, що вчення Максима про обоження є вінцем його антропології.

¹⁰³ Ідею про обоження людини розвивали також інші Отці Церкви. Пор.: Clemens Alexandrinus. *Protrepticus I* // PG 8, кол. 64D: «ἄνθρωπος γένηται Θεός»; Clemens Alexandrinus. *Stromata VII 16* // PG 9, кол. 540B-C: «ἐν σαρκὶ περιπολῶν Θεός»; Origenes. *Contra Celsum III 28* // PG 11, кол. 956D: «ἡ ἀνθρωπίνη τῇ πρὸς τὸ θεϊότερον κοινωνία γένηται θεία»; Athanasius. *De incarnatione 54* // PG 25, кол. 192B: «Αὐτὸς γὰρ ἐνηνθρώπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεωποιηθῶμεν»; Basilus Magnus. *De Spiritu Sancto* // PG 32, кол. 109C: «θεὸν γενέσθαι». Ширше про обоження в ранньохристиянській традиції див.: N. Russell. *The Doctrine*, с. 89-262.

¹⁰⁴ Thunberg. *Man and the Cosmos*, с. 81-91; його ж. *Microcosm and Mediator*, с. 352-469.

¹⁰⁵ Bingham. *Becoming a Spiritual World of God*, с. 158.

¹⁰⁶ *Ep 2*, 396C. На тему волі в ученні Максима Ісповідника див.: Thunberg. *Microcosm and Mediator*, с. 220-243; Louth. *Maximus the Confessor*, с. 59-62.

людської природи, а навпаки, робить природу більш людською¹⁰⁶, тому що через практичну любовудрість природа очищується. Так Авраам очищенням від пристрастей повернув себе до природного логосу буття (τῷ τοῦ εἶναι λόγῳ τῆς φύσεως)¹⁰⁷, тобто його спосіб життя відповідав покликанню до святости. Однак праведники, як підкреслює Максим, можуть через обоження називатися богом лише за усиновленням і благодаттю (κατὰ θεῶν καὶ χάριν) та силою діяння (τῆς κατὰ τὴν φυσικὴν δύναμιν ἐνεργείας).¹⁰⁸ Адже людина, поєднана з Богом у любові, залишається повністю собою – у своїй природі та діянні.¹⁰⁹ Христос, який став людиною без гріха, обожує людську природу без преміни її природи в божественну.¹¹⁰

Слід, проте, зазначити, що людина, на думку Максима Ісповідника, не може повністю перемогти пристрасті й осягнути досконали святість.¹¹¹ Стаючи через чесноти богом за благодаттю, вона ніколи не осягне краю в тому, щоб постійно ставати богом. Тому благодать Божа ніколи не перестає діяти, щоб перемінити людину для обоження.¹¹² Обоження в цьому світі є передсмаком вічного життя.¹¹³

Спробувавши систематизувати й узагальнити вчення Максима про святість, можна зробити певні висновки. За Максимом, Бог заклав у людську природу прагнення до святости, яку Ісповідник розуміє як причасність Христові. Християнин стає причасником Христа за посередництвом чеснот, адже Христос воплочується в чеснотах. Найбільшою чеснотою є любов. На перешкоді до святости стоять пристрасті як протиприродний рух від Бога. Через подвижництво людина бореться з пристрастями і здобуває чесноти. Проте ні боротьба з пристрастями, ані набуття чеснот не є самоціллю. Метою духовного подвижництва є досягнення єдності з Богом, через яку людина обожується, стаючи богом за благодаттю, але залишаючись людиною за природою. Тож у земному житті людина не може досягнути повноти обоження, досвідчуючи лише передсмак небесного життя.

¹⁰⁶ Larchet. *La divinisation de l'homme*, с. 573-574; Meyendorff. *Byzantine Theology*, с. 72.

¹⁰⁷ *QTh* 3, 273A; *Ep* 2, 400C. Див.: Butler. *Hypostatic Union and Monothelism*, с. 119-120.

¹⁰⁸ *Ambigua*, 1237A-B.

¹⁰⁹ *Ambigua* 1088C: «ὁλος ἄνθρωπος θεωθῆ τῇ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ χάριτι θεωρούμενος, ὅλος μὲν ἄνθρωπος μένων κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα διὰ τὴν φύσιν, καὶ ὅλος γινόμενος Θεὸς κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα διὰ τὴν χάριν».

¹¹⁰ Bingaman. *Becoming a Spiritual World of God*, с. 154-155.

¹¹¹ *CC* IV 51, 1060B.

¹¹² *QTh* 22, 321B-C.

¹¹³ Bingaman. *Becoming a Spiritual World of God*, с. 156-157.

Olexandr Kashchuk

**OBTAINING HOLINESS IN THE TEACHING
OF ST. MAXIMUS THE CONFESSOR**

The goal of this article is to systematize and present St. Maximus the Confessor's teaching on holiness and its obtainment. The author will focus on Maximus' conviction that human beings have a natural longing for holiness, which is unity with God and deification. Another focus will be Maximus' exposition of hindrances and means to obtain holiness and deification.

Keywords: God, Maximus the Confessor, human being, holiness, deification, passion, virtue.